

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

УДК 353.2+2-78

DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.4.1>

Владиченко Лариса Дмитрівна,
доктор філософських наук, доцент
orcid.org/0000-0003-3454-1641
larysa.vla@gmail.com

**МІЖКОНФЕСІЙНІ КОНСУЛЬТАТИВНО-ДОРАДЧІ ОБ'ЄДНАННЯ
 ПРИ ОРГАНАХ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ РЕГІОНАЛЬНОГО
 ТА МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ (У 1991–2021 РОКАХ)**

Розглянуто передумови, історію створення та специфіку діяльності консультативно-дорадчих об'єднань при органах виконавчої влади в Україні. Установлено, що в 1992 р. в Автономній Республіці Крим уперше створено консультативно-дорадчий орган регіонального значення – Міжконфесійну раду Криму «Мир – дар Божий», яка активно проводила діяльність у сприянні оптимізації міжнаціональних і міжрелігійних відносин на території Автономної Республіки Крим.

На території інших адміністративно-територіальних центрів України подібні об'єднання створюються із другої половини 2000-х років (у 2005 та 2011 роках) при обласних державних адміністраціях. Діяльність цих міжконфесійних рад у зазначений період мала формальний характер.

Із 2014 року спостерігається чергове утворення міжрелігійних об'єднань як на регіональному, так і на місцевому рівнях. Однак у більш якійсній формі, а саме в тих регіонах, де фіксуються міжрелігійна співпраця та соціальна активність релігійних організацій відповідного рівня.

Після 2015 року можна спостерігати створення міжрелігійних об'єднань на місцевому рівні, що корелюється із завершенням адміністративно-територіальною реформи у зв'язку із чим відбулася передача значної кількості повноважень від центральних органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування.

Ключові слова: консультативно-дорадчі органи, міжцерковні ради, міжрелігійні об'єднання, міжконфесійні відносини.

Vladychenko Larysa,
Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor
orcid.org/0000-0003-3454-1641
larysa.vla@gmail.com

**INTERFAITH CONSULTATIVE AND ADVISORY ASSOCIATIONS
 AT REGIONAL AND LOCAL EXECUTIVE AUTHORITIES OF UKRAINE
 (IN 1991–2021 YEARS)**

The preconditions, history of formation and specifics of activity of consultative and advisory associations at executive authorities in Ukraine are considered. It is established that in 1992, in the Autonomous Republic of Crimea a consultative and advisory body of regional importance – the Interfaith Council of Crimea Peace is a gift of God – was established for the first time. It actively promoted optimization of interethnic and interreligious relations in the ARC.

On the territory of other administrative-territorial centers of Ukraine, similar associations have been formed since the second half of the 2000s (in 2005 and 2011) at regional state administrations. The activities of these interfaith councils in this period were rather formal.

Since 2014, there has been another formation of interfaith associations at both the regional and local levels. However, the formation was much better, especially in those regions where interreligious cooperation and social activity of religious organizations of the appropriate level is observed.

After 2015, one can observe the formation of inter-religious associations at the local level, which correlates with the completion of administrative-territorial reform. In connection therewith significant powers were transferred from central executive authorities to local self-government authorities.

Key words: consultative and advisory bodies, inter-church councils, inter-religious associations, inter-confessional relations.

Постановка проблеми та її актуальність. В Україні діють міжконфесійні та міжрелігійні об'єднання регіонального та місцевого рівня. Необхідно зазначити, що вони виникають зі здобуттям країною незалежності та діють дотепер.

Здебільшого це громадські **міжцерковні ради при обласних і міських державних адміністраціях**. Ці консультативно-дорадчі органи створюються для спільного вирішення тих чи тих актуальних релігійних питань тієї чи тієї місцевості. Можна зазначити, що діяльність даних об'єднань в Україні засвідчує дієві механізми співпраці владних структур із релігійними організаціями на місцях і останнім часом набирає все більшої популярності, є актуальною в інформаційному просторі.

Ступінь розроблення проблеми. Питанню діяльності консультативно-дорадчих органів стосовно вирішення актуальних питань державно-конфесійного комплексу, які діють при вищих і центральних органах влади, у своїх дослідженнях приділяють увагу такі експерти, як В. Бондаренко, Л. Владиченко, С. Здіорук, А. Колодний, М. Новиченко, Л. Филипович, У. Хаварівський та інші. Також з інформацією щодо виникнення та діяльності консультативно-дорадчих органів при центральних органах влади можна ознайомитися в інформаційних звітах центрального органу виконавчої влади, який формує та реалізує державну політику у сфері релігії, експертних доповідях Інституту стратегічних досліджень, інформаційних повідомленнях інтернет-порталів, присвячених огляду релігійної ситуації в Україні, а також безпосередньо на офіційних вебсайтах даних консультативно-дорадчих органів. Зауважимо, що в наукових джерелах немає комплексного аналізу із зазначеної проблематики (наявні наукові розвідки щодо окремих питань розвитку цих об'єднань у дослідженнях таких науковців, як Т. Бевз, Ю. Гранат, І. Луцан, І. Мякінченко), дана стаття є одним із кроків у подоланні такої прогалини в релігієзнавчому науковому товаристві.

Метою статті є характеристика діяльності консультативних об'єднань щодо здійснення державної політики у сфері державно-конфесійних відносин, які існують (вали) на обласному та місцевому рівні до початку 2022 р. в Україні. Для досягнення означеної мети автору необхідно виконати такі **завдання**: з'ясувати кількість таких консультативно-дорадчих

об'єднань; окреслити терміни та причини їх виникнення; охарактеризувати діяльність і внесок у вирішення актуальних питань державно-релігійного комплексу держави.

Виклад матеріалу. Створення міжрелігійних, міжконфесійних регіональних об'єднань в Україні активізується періодично. Під час проведення аналізу цієї активності в ній можна умовно виділити окремі періоди. Ці періоди розподіляються на такі часові відрізки: перший – від початку 90-х до середини 2000-х рр.; другий – із середини 2000-х рр. до кінця 2013 р.; третій – від кінця 2013 р. до початку 2022 р. (до широкомасштабного вторгнення Росії в Україну). Охарактеризуємо ці періоди.

Перший період – від початку 90-х до середини 2000-х рр.

У першому десятилітті незалежності створення таких об'єднань є поодиноким. Одним із перших серед міжрелігійних об'єднань регіонального значення в Україні було створено Міжконфесійну раду Криму (далі – МРК) «Мир – дар Божий» в Автономній Республіці Крим (далі – АРК) у 1992 р. Вказана Рада була створена в листопаді 1992 р. під час проведення в Сімферополі Міжконфесійної конференції «Мир – дар Божий» та за сприяння керівництва АРК. Метою Ради передбачено сприяння оптимізації міжнаціональних відносин і запобігання будь-яким насильницьким методам вирішення проблем у міжконфесійних і міжнаціональних відносинах.

До складу Ради ввійшли представники семи релігійних організацій і шести національно-культурних товариств, які проводили свою діяльність у Криму. Безпосередньо релігійну спільноту було представлено православною, мусульманською, римо-католицькою, вірмено-апостольською, іудейською релігійними організаціями та релігійними організаціями адвентистів сьомого дня та євангельських християн-баптистів (Лист Уповноваженого, 1992, арк. 15). Пізніше до складу Міжконфесійної ради увійшли представники Кримського округу Німецької євангелічної-лютеранської церкви та Духовного управління кримських караїмів України.

Створення цього міжрелігійного об'єднання передбачало спільну роботу між релігійними та національними спільнотами Криму у співпраці з державними органами для вирішення актуальних питань державно-конфесійних відносин.

Однак взаємини, отже, і співпраця між деякими релігійними організаціями Криму не завжди була конструктивні, що впливало на повноцінний продуктивний дискурс між цими організаціями та на міжконфесійні (православні) та міжрелігійні (православно-мусульманські, протестантсько-мусульманські) відносини на півострові.

Ю. Гранат зазначає: «Підґрунтям формування цього органу став принцип членства в МРК тільки таких релігійних організацій, що представлені декількома релігійними громадами та діють у Криму протягом понад 100 років (прохання Української православної церкви Київського патріархату (далі – УПЦ КП) вступити до МРК не знайшли підтримки)» (Гранат, 2007, с. 120).

Наступний приклад – це факт виходу у 2000 р. зі складу Міжконфесійної ради представника Духовного управління мусульман Криму (далі – ДУМК).

Цей вихід був реакцією мусульманської спільноти на встановлення релігійної православної символіки Сімферопольською та Кримською єпархією УПЦ на території півострова, а саме – поклінних хрестів і щитів «Крим – колиска православ'я». Напруженість у відносинах між мусульманською та православною (УПЦ в єдності з Московським патріархатом) спільнотою спостерігалася впродовж двохтисячних років. З боку державних органів (Рада міністрів АРК, Голова Ради міністрів АРК) здійснювалися кроки (зустрічі, переговори з обома сторонами) щодо сприяння в урегулюванні конфліктної ситуації та гармонізації міжрелігійних відносин у Криму.

Що стосується безпосередньої роботи Міжконфесійної ради, то її представники активно співпрацювали з державними органами. Брالی участь у робочих засіданнях Комісії з міжнаціональних відносин Верховної Ради АРК. Проводили спільні заходи як міжконфесійного/міжрелігійного характеру, так і спільно з державними органами. Завдяки спільним зусиллям релігійним організаціям було повернуто понад 90% культових будівель, які було експропрійовано в період 1920–1970-х рр. під час панування радянської влади.

У 2012 р. Міжконфесійна рада відзначила двадцятиріччя своєї діяльності. У листопаді 2012 р. відбулися урочисті заходи щодо цього, на яких був присутнім і керівник ДУМУ.

У січні 2014 р. Міжконфесійна рада Криму «Мир – дар Божий» оприлюднила звернення щодо збереження миру у Криму: «Ми засуджуємо протистояння та ворожнечу між жителями різних регіонів України та Криму, представниками різних національних меншин і віросповідань, закликаємо владу утриматися від будь-яких кроків, які могли б бути витлумачені як спрямовані на поділ нас за релігійною, мовною, національною, регіональною або іншою ознакою» (CREDO).

На початок 2014 р. Міжконфесійна рада об'єднувала майже 80% релігійної мережі АРК. Після анексії у 2014 р. АРК територія Автономної Республіки Крим є тимчасово непідконтрольною українській владі. Відповідно у правовому полі діяльності релігійних організацій і конфігурації релігійної мережі АРК відбулися зміни та переорієнтація в діяльності Міжконфесійної ради Криму «Мир – дар Божий».

Зазначимо, що в анексованій АРК перманентно спостерігаються факти порушення свободи віросповідання та прав віруючих. Однак потрібно констатувати, що немає жодної реакції з боку Міжконфесійної ради, яка метою своєї діяльності передбачає запобігання будь-яким насильницьким методам вирішення проблем у міжрелігійній сфері, недопущення міжнаціональної напруги та налагодження міжконфесійної співпраці.

У січні 2002 р. під час проведення в Сімферополі семінару з питань міжконфесійної злагоди організаторами було оголошено про створення відділу «Міжнародної асоціації релігійної свободи» (далі – МАРС) як альтернативи міжконфесійній раді «Мир – дар Божий». «В організацію ввійшли муфтії Криму, представники Української православної церкви Київського патріархату, Української автокефальної православної церкви, духовні управління караїмів, баптистська церква загальнокримського рівня» (Гранат, 2007, с. 121).

Однак надалі активної роботи цього міжконфесійного об'єднання не спостерігалася.

Другий період – із середини 2000-х рр. до кінця 2013 р.

Наступна активізація створення міжконфесійних консультативно-дорадчих органів на регіональному рівні в Україні спостерігається із середини 2000-х рр. Передумовами цього процесу можна вважати таке.

По-перше, із 2005 р. як самостійний громадський консультативно-дорадчий орган всеукраїнського значення починає здійснювати свою діяльність Всеукраїнська рада церков та релігійних організацій (далі – ВРЦіРО). Тут необхідно зазначити, що ВРЦіРО свою діяльність розпочала за ініціативи держави ще в 1996 р. та діяла при центральному органі виконавчої влади, який забезпечує проведення державної політики щодо релігії (на той період – Державний комітет України у справах релігій).

По-друге, діяльність на той період уже понад десяти років згаданої вище регіональної Міжконфесійної ради Криму «Мир – дар Божий».

Позитивні приклади діяльності цих міжконфесійних об'єднань в Україні власне й актуалізували питання щодо створення саме на регіональному рівні подібних міжконфесійних об'єднань. Зокрема, утворення таких об'єднань регіонального рівня акцентуалізується в ті роки, коли надаються відповідні доручення Президента України, зокрема у 2005 та 2011 рр., щодо діяльності останніх. Також зазначимо, що у 2005 р. подібне доручення надається після актуалізації питання щодо налагодження на обласному рівні дієвого механізму державно-конфесійної співпраці, висловленого Президентом України на зустрічі з керівниками обласних державних адміністрацій в обговоренні комплексу актуальних питань.

Зазначена ініціатива була підтримана ВРЦіРО у зверненні (червень 2005 р.) до Президента України щодо державно-конфесійної співпраці на регіональному рівні, де зазначалася готовність церков і релігійних організацій, що входять до ВРЦіРО, «брати активну участь в їх організації та діяльності» (Звернення ВРЦіРО, 2021, с. 56).

Відповідно до тексту доручення Президента України «Про вдосконалення владно-церковних відносин, відновлення порушених прав і законних інтересів релігійних організацій, прискорення розв'язання актуальних проблем у їхній діяльності» від 8 липня 2005 р. № 1–1/657, «передбачалося створення при обласних державних адміністраціях церковних рад як консультативно-дорадчих органів» (Здіорук, Токман, 2009).

У цей період активно створюються міжцерковні ради при більшості обласних державних адміністрацій як консультативно-дорадчі органи. Станом на 2005 р. у п'яти

адміністративних центрах України (Дніпропетровська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Київська області та м. Севастополь) не спостерігається створення та діяльності громадських консультативно-дорадчих органів щодо вирішення актуальних питань державно-релігійного комплексу. Однак саме створення цих рад здебільшого мало номінальний характер, що пов'язано із частими кон'юнктурними змінами в облдержадміністраціях.

У збірнику, присвяченому огляду соціальної діяльності релігійних організацій від 2005 до 2008 рр., у контексті огляду діяльності консультативно-дорадчих органів регіонального рівня зазначається: «У регіонах (областях, містах) співробітництво Церков, як на державному, так і на міжконфесійному рівні, має обмежений характер. <...> Існування суперечностей Церков одна з одною – одна з головних причин виявлення граничної обережності щодо екуменічного руху, браку співробітництва Церков на регіональному рівні» (Лапин, 2008, с. 16–17).

Можна констатувати, що у 2010 р. відбулася незначна активізація діяльності деяких міжцерковних рад обласного рівня, утворених у 2005 р., наприклад, у Вінницькій, Житомирській і Харківській областях (Релігійно-інформаційна), що пов'язано з робочими візитами очільника на той час Державного комітету України у справах національностей і релігій у ці області.

Чергова актуалізація питання діяльності цих рад, як консультативно-дорадчих органів, на регіональному рівні відбувається у квітні 2011 р. на зустрічі Президента України із представниками ВРЦіРО під час обговорення актуальних питань державно-конфесійних відносин. Одним із результатів зустрічі стало доручення Президента України від 6 червня 2011 р. У тексті документа, серед іншого, до 15 червня 2011 р. Міністру культури України, Голові Ради міністрів АРК, головам обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій доручалося «вжити в установленому порядку заходів щодо належного організаційного та кадрового забезпечення діяльності відповідних структурних підрозділів, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері релігії» (Інститут релігійної).

Так, у червні 2011 р. на виконання вищезазначеного доручення Президента відбулися безпосередні зустрічі керівництва

облдержадміністрацій у дванадцяти областях та в місті Києві (Релігія в Україні), а надалі – актуалізація діяльності громадських міжконфесійних консультативно-дорадчих об'єднань при цих адміністраціях.

Після проведення адміністративної реформи в Україні 2010–2011 рр., що передбачало відповідні чергові кон'юнктурні кадрові зміни, зокрема й у керівництві державних органах як центрального, так і місцевого значення, відповідно відбулося оновлення складу громадських міжконфесійних рад, створення нових структур.

Отже, можна констатувати, що у 2011 р. відбулася актуалізація вже створених громадських консультативно-дорадчих органів регіонального рівня щодо вирішення актуальних питань державно-релігійного комплексу, а також спостерігається створення нових громадських рад при двох, Кіровоградському та Київському, з п'яти адміністративно-територіальних центрів обласного значення, у яких у 2005 р. дані органи створені не були. Отже, станом на початок 2012 р. у двадцяти чотирьох (із двадцяти семи) адміністративно-територіальних центрів України були створені громадські ради як консультативно-дорадчі органи зі співпраці із церквами та релігійними організаціями. Однак варто зазначити, що менше половини з них ефективно працювали, діяльність інших залишалася на формальному рівні.

На необхідності актуалізації роботи громадських рад на регіональному рівні неодноразово наголошували представники релігійних організацій. Наприклад, у зверненні ВРЦіРО до Президента України у березні 2012 р. серед актуальних питань державно-конфесійних відносин наголошується на актуалізації діяльності «регіональних рад Церков і релігійних організацій при обласних державних адміністраціях» (Всеукраїнська Рада). Отже, у 2012 р. питання щодо діяльності таких міжрелігійних об'єднань на регіональному рівні все ще залишалося актуальним.

У даний період також спостерігається створення таких рад на місцевому рівні, однак це нечисленні приклади діяльності таких рад у цей період. Наприклад, у таких містах, як: Житомир (із 2005 р.), Маріуполь, Львів (із 2007 р.), Кам'янець-Подільський (із 2008 р.) тощо.

Третій період – від кінця 2013 р. по 2021 р.

Чергова актуалізація створення міжрелігійних і міжконфесійних об'єднань регіонального

та місцевого значення в Україні спостерігається після 2014 р., що відбувається на більш якісному рівні в тих регіонах, де вже міжрелігійне та міжконфесійне спілкування було налагоджено та спостерігається соціальна активність релігійних організацій.

По-перше, це пов'язано з подіями в державі наприкінці 2013 – на початку 2014 р., з тимчасовою окупацією частини Сходу України, анексією АРК тощо. У 2014 р. намітилася тенденція до подальшої проблематичної діяльності регіональних громадських консультативно-дорадчих органів у сфері державно-конфесійних відносин в АРК, частини Донецької та Луганської обл.

У зв'язку із цим активно почали виникати на Сході та Півдні України місцеві міжконфесійні та міжрелігійні об'єднання, які на той час розташовувалися близько до зони розмежування. Яскравими прикладами є: Міжконфесійна рада церков Краматорська (2013 р.), Криворізька рада церков (2014 р.), Асоціація християнських церков Таврійського краю (2014 р.), Міжконфесійний комітет християнських церков Мелітополя (2015 р.) тощо.

По-друге, із проведенням в Україні адміністративно-територіальної реформи та процесу децентралізації, яку розпочато «у 2014 р. з ухваленням Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (1 квітня 2014 р.), законів України «Про співробітництво територіальних громад» (17 червня 2014 р.), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (5 лютого 2015 р.), змін до Бюджетного та Податкового кодексів – щодо фінансової децентралізації» (Урядовий портал), що пов'язано з передачею значних повноважень від центральних органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування. У зв'язку із чим центральні органи виконавчої влади відповідають за формування державної політики, а на місцеві безпосередньо покладається реалізація державної політики в тій чи тій сфері, зокрема й у сфері релігії.

Отже, на той час в Україні вибудовано нову систему адміністративно-територіального адміністрування як базового, так і субрегіонального устрою. Якщо до 2020 р. в Україні діяли 11 250 територіальних громад і 490 районів, то із квітня 2020 р. створено 1 470 територіальних громад і 136 районів.

У зв'язку із цими процесами та переформатуванням адміністративно-територіальних одиниць по всій території України на базовому та субрегіональному рівні почали активно створюватися нові міжконфесійні та міжрелігійні об'єднання, які репрезентують ту чи ту територіальну громаду. А на регіональному рівні – перезатверджується й оновлюється персональний склад вже наявних об'єднань.

Найактивніше створення таких міжконфесійних і міжрелігійних об'єднань на базовому та субрегіональному рівні в цей період відбувається із 2019 р. Їх утворено в Україні приблизно сотню, однак остаточної кількості вказати на тепер неможливо, оскільки цей процес ще триває. Ці процеси відбуваються з відповідним усвідомленням громадян щодо об'єднання, зокрема й у духовному аспекті, для більш якісного вирішення актуальних питань на місцевому та регіональному рівнях.

Це такі питання: проведення благодійних і гуманітарних акцій, виділення земельних ділянок для будівництва культових споруд, реалізація соціальних проєктів, запобігання проявам нетерпимості, реалізація волонтерських проєктів тощо.

Висновки. В Україні від початку незалежності до 2022 р. спостерігаються створення та діяльність міжконфесійних консультативно-дорадчих об'єднань як на регіональному, так і на місцевому рівні. Умовно можна виділити три періоди в діяльності таких об'єднань у системі органів виконавчої влади.

Упродовж всієї незалежності в окреслені періоди міжрелігійні та міжконфесійні об'єднання в Україні створюються в Автономній Республіці Крим, при облдержадміністраціях, міських радах і територіальних громадах. Також є варіативність назв цих об'єднань:

духовна рада, рада церков і релігійних організацій, рада церков, міжконфесійна рада, рада християнських церков, рада керівників релігійних організацій при тих чи тих адміністративно-територіальних одиницях.

Уперше на території України в 1992 р. регіональне міжрелігійне об'єднання було створене у Криму за сприяння керівництва Автономної Республіки Крим. Це об'єднання вперше в незалежній Україні надало приклад спільної роботи між релігійними та національними спільнотами Криму у співпраці з регіональними державними органами щодо вирішення актуальних питань державно-конфесійних відносин.

Упродовж другого періоду відбувається подальше створення в Україні міжконфесійних і міжрелігійних об'єднань регіонального (при облдержадміністраціях) і місцевого значення. Здебільшого такі об'єднання створюються саме на регіональному рівні, однак їхня діяльність характеризується як номінальна.

Діяльність більш активного характеру порівняно з першим і другим періодом міжконфесійних консультативно-дорадчих об'єднань місцевого (базового та субрегіонального) рівня можна спостерігати впродовж третього періоду. Однак на всеукраїнському рівні не спостерігається масового створення таких об'єднань, у відсотковому співвіднесенні такі ради створено менш ніж у десяти відсотках територіальних громад в Україні. Ця діяльність актуалізувалася із процесом децентралізації. Зазначену активність можна пояснити такими детермінантами: усталеним/статичним розвитком релігійної мережі в тій чи тій місцевості; усвідомленням представниками тієї чи іншої територіальної громади в духовній єдності та залучення представників релігійних організацій до діяльності територіальної громади.

Список використаних джерел:

1. Відбулись засідання Рад церков і релігійних організацій у Харківській, Вінницькій та Житомирській областях (2010). *Релігійно-інформаційна служба України*. URL: https://risu.ua/vidbulis-zasidannya-rad-cerkov-i-religijnih-organizacij-u-harkivskiy-vinnickiy-ta-zhitomirskiy-oblastyah_n34737
2. Гранат Ю. (2007). Проблема гармонізації етноконфесійного простору Автономної Республіки Крим. *Культура народів Причорномор'я* : научний журнал. № 112. С. 120–123.
3. Губернатори 13 областей зустрілись з місцевими керівниками Церков і релігійних організацій (2011). *Релігія в Україні*. URL: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/10788-gubernatori-13-oblastej-zustrilis-z-miscevim-kerivnikami-cerkov-i-religijnix-organizacij.html
4. Доручення Президента України щодо забезпечення прав і законних інтересів релігійних організацій (2011). *Інститут релігійної свободи*. URL: https://old.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=891%3A1&catid=63%3Aava&Itemid=86&lang=uk

5. Звернення ВРЦіРО до Президента України Ющенка В.А. щодо державно-конфесійної співпраці на регіональному рівні (24 червня 2005 р.) (2021). *Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій. Збірник документів 1996–2021*. Київ : Медіасвіт. С. 56–57.

6. Звернення членів Всеукраїнської ради церков до Президента України Віктора Януковича (2012). *Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій*. URL: <https://vrciro.org.ua/ua/statements/zvernennya-chleniv-vseukrayinskoyi-rady-cerkov-do-prezydenta-ukrayiny-viktora-yanukovycha>

7. Здіорук С. І., Токман С. В. (2009). Розбудова партнерської моделі державно-конфесійних відносин в Україні та утвердження Української помісної православної церкви. URL: http://old.niss.gov.ua/Table/16102009/Dopovid.htm#_ftn22 [in Ukrainian].

8. Лист Уповноваженого по Кримській області Ради у справах при РМ УРСР Раді у справах релігій при Кабінеті Міністрів України про проведення Міжконфесійної ради «Мир – Дар Божий» у м. Сімферополі 26 листопада 1992 р. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 652. Арк. 15–16.

9. Документи: «Мир – дар Божий». Звернення Міжконфесійної ради Криму (2014). *CREDO : католицький суспільно-релігійний сайт*. URL: <https://credo.pro/2014/03/111574>

10. Реформа децентралізації. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizatsiyi>

11. Лапін П. В. (ред). (2008). Участь Церков та релігійних організацій України у боротьбі з поширенням епідемії ВІЛ/СНІДу та роботи з людьми, що живуть із ВІЛ/СНІДом : міжконфесійний збірник. Київ. 156 с.

References:

1. Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy [Religious Information Service of Ukraine] (2010). *Vidbulys zasidannia Rad tserkov i relihiinykh orhanizatsii u Kharkivskii, Vinnytskii ta Zhytomyrskii oblastiakh* [Meetings of Churches and Religious Organizations Councils took place in Kharkiv, Vinnytsia and Zhytomyr Regions]. Retrieved from https://risu.ua/vidbulis-zasidannya-rad-cerkov-i-relegiynih-organizaciy-u-harkivskiy-vinnickiy-ta-zhitomirskiy-oblastyah_n34737 [in Ukrainian].

2. Granat, Yu. S. (2007). Hubernatory 13 oblastei zustrilys z mistsevymy kerivnykamy Tserkov i relihiinykh orhanizatsii [The problem of harmonization of ethno-confessional space of the Autonomous Republic of Crimea]. In *Kultura narodov Prychernomoria : nauchnyi zhurnal* [Culture of the peoples of the Black Sea region : scientific journal], 112, 120–123 [in Ukrainian].

3. Relihiia v Ukraini [Religion in Ukraine] (2011). *Hubernatory 13 oblastei zustrilys z mistsevymy kerivnykamy Tserkov i relihiinykh orhanizatsii* [The governors of 13 regions met with local leaders of churches and religious organizations]. Retrieved from https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/10788-gubernatori-13-oblastej-zustrilis-z-miscevim-kerivnikami-cerkov-i-religijnix-organizacij.html [in Ukrainian].

4. Instytut relihiinoi svobody [Institute for Religious Freedom] (2011). Doruchennia Prezydenta Ukrainy shchodo zabezpechennia prav i zakonnykh interesiv relihiinykh orhanizatsii [Instructions of the President of Ukraine on ensuring the rights and legitimate interests of religious organizations]. Retrieved from https://old.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=891%3A1&catid=63%3A3Ava&Itemid=86&lang=uk [in Ukrainian].

5. Zvernennia VRTsiRO do Prezydenta Ukrainy Yushchenka V.A. shchodo derzhavno-konfesiinoi spivpratsi na rehionalnomu rivni (24 chervnia 2005) [Appeal of UCCRO to V.A. Yushchenko, the President of Ukraine, on state-confessional cooperation at the regional level (June 24, 2005)]. In *Vseukrainska Rada Tserkov i relihiinykh orhanizatsii. Zbirnyk dokumentiv 1996–2021* [All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations. Collection of documents 1996–2021]. Kyiv : Media Svit, 2021. P. 56–57 [in Ukrainian].

6. Vseukrainska Rada Tserkov i relihiinykh orhanizatsii [Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations] (2012). *Zvernennia chleniv Vseukrainskoi Rady Tserkov do Prezydenta Ukrainy Viktora Yanukovycha* [Appeal of the members of the All-Ukrainian Council of Churches to Viktor Yanukovich, the President of Ukraine]. Retrieved from <https://vrciro.org.ua/ua/statements/zvernennya-chleniv-vseukrayinskoyi-rady-cerkov-do-prezydenta-ukrayiny-viktora-yanukovycha> [in Ukrainian].

7. Zdiork, S.I., & Tokman S.V. (2009). *Rozbudova partnerskoi modeli derzhavno-konfesiinykh vidnosyn v Ukraini ta utverdzhennia Ukrainskoi Pomisnoi Pravoslavnoi Tserkvy* [Development of the partner model of state-confessional relations in Ukraine and approval of the Ukrainian Local Orthodox Church]. Retrieved from http://old.niss.gov.ua/Table/16102009/Dopovid.htm#_ftn22 [in Ukrainian].

8. Lyst Upovnovazhenoho po Krymskii oblasti Rady v spravakh pry RM URSR Radi v spravakh relihii pry Kabineti Ministriv Ukrainy pro provedennia Mizhkonfesiinoi “Myr – Dar Bozhyi” v m. Simferopoli. 26 lystopada 1992 r. [Letter of the Commissioner for the Crimean Region of the Council for Religious Affairs under the Council of Ministers of the USSR to the Council for Religions under the Cabinet of Ministers of Ukraine on holding the Interfaith Conference “Peace

is a God's Gift" in Simferopol, dated November 26, 1992] (Fund. 4648. D. 7. File. 652. S. 15–16. Central State Archive of Higher Authorities and Management Ukraine [in Ukrainian].

9. CREDO Katolytskyi suspilno-relihiinyi sait [CREDO Catholic social and religious site]. (2014). *Dokumenty: "Myr – dar Bozhyi". Zvernennia Mizhkonfesiinoi rady Krymu* [Documents: "Peace is a God's gift." Appeal of the Interfaith Council of Crimea]. URL: <https://credo.pro/2014/03/111574> [in Ukrainian].

10. Uriadovyi portal [Government portal]. *Reforma detsentralizatsii* [Decentralization Reform]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi> [in Ukrainian].

11. Lapin P.V. (Ed.) (2008). *Uchast Tserkov ta relihiinykh orhanizatsii Ukrainy u borotbi z poshyrenniam epidemii VIL/SNIDu ta roboti z liudmy, shcho zhyvut z VIL/SNIDom (mizhkonfesiinyi zbirnyk)* [Participation of Churches and religious organizations of Ukraine in the fight against the spread of the HIV/AIDS epidemic and work with people living with HIV/AIDS (interfaith digest)]. Kyiv. 156 s. [in Ukrainian].